

סוגיה לה:דין תערוכות חמץ להלכה (4): תערוכות יבש ביבש, ונותן טעם לפגם

רקע

למדנו שחכמים החמירו בפסח, ואסרו כל תערוכות שיש בה אפילו כלשהו חמץ. נשאלת השאלה האם ניתן ללמוד מכאן שכל תערוכות שיש בה חשש חמץ אסורה, או שיש תערוכות שדינן בפסח זהה לדינן בכל השנה. נחלקו הראשונים בדין זה.

מקורות

א. יבש ביבש

טור סי' תמז, "חמץ שנתערב אחד בשנים... אפילו באכילה" [מובא בעמ' 111]

מרדכי סי' תקנג; [רא"ש ע"ז פ"ה סי' ל]

ב. נותן טעם לפגם

רא"ש עבודה זרה פ"ה סי' ו

שו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן סי' רעב

טור סי' תמז, "ונותן טעם לפגם... ולזה מסכים אדוני אבי הרא"ש ז"ל"

תרומת הדשן סי' קכח

ג. שו"ע סי' תמז סע' ט-י ומשנה ברורה [במיוחד ס"ק צב, צג, צה, צז-צט]

רא"ש מסכת עבודה זרה פרק ה סימן ו

"א דכל איסורין שהן במשהו לא אמר בהן דנותן טעם לפגם מותר. דהא אין לך בטול טעם יותר ממה שהיה באלף אפ"ה אסור ורחמנא וה"ה נמי נותן טעם לפגם. ומביאים סעד לדבריהם מכאן ומפרשין כך מכלל דבנותן טעם עסקינן מדשרי שלא כדרך הנאתו דאי איירי באיסור משהו אפילו שלא כדרך הנאתו נמי אסור. ולא נהירא דנהי דהחמירה בהן תורה לאוסרם במשהו מ"מ יש שם איסור עליהן. אבל כשהוא פגום פקע איסורו כדילפינן מנבילה (לקמן דף סז ב). ועוד עיקר טעמא פריכא הוא דהיכן אסרה תורה במשהו במין במינו התם אפילו אחד באלף אין טעמו נפגם ולא נתבטל דמינו אינו פוגמו ואין מבטלו אבל נותן טעם לפגם מעיקרא שרי כי לא היה בו טעם. ובשמעתין פריך מדסיפא בנתינת טעם מכלל דרישא נמי בנתינת טעם וסיפא הוי פירושא דרישא:

שו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן סימן קנא

תשובה: לא נתברר לי: פגם זה שאמרת, מהו? אם הוא פגם גמור, כמו פת שעפשה, ויצא מתורת אוכל, עפרא בעלמא הוא, ולא אסרה תורה עפרא בעלמא. ולא סוף דבר: משהו; אלא אפילו: מחצה על מחצה, או יותר, אבל אם אינו פגום גמור, אוסר תערוכתו, ואפילו במשהו, כדעת ר"י הזקן ז"ל. לפי שכל שבמשהו, ואינו מחמת טעמו, אין חילוק בין טעם לפגם, לשאינו לפגם, שהרי

אין הולכין בו אחר טעמו. ודבר ברור הוא, לפי דעתי, אע"פ שמקצת מרד"ל נוחי נפש חלוקים עליו. וכמדומה לי, שיש לו ראייה מפורשת מפלוגתא דרב ושמואל, בקדרות בפסח. ומסוגיא דאיתמר עלה בגמרא, ואין מפרשין לחכם.

תרומת הדשן סימן קכח

שאלה: נותן טעם לפגם בתוך הפסח, יש לנהוג בו היתר או איסור?
תשובה: יראה דבכל מקום שאין מנהג ידוע שיש להורות דהמקיל לא הפסיד, והמחמיר תבא עליו ברכה. וכעין זה כתב בטור אורח חיים דמהר"ם היה מקיל בזה לאחרים; ולעצמו היה מחמיר, והיה רגיל לומר לשואלים פלוגתא דרבוותא היא, ורבים נמנעים מאליהם. וקבלתי שבווינ"א ובקרימ"ש היה המנהג מקדם להתיר ובניאושט"ט היה המנהג לאסור וגדול אחד נסתפק במקום שנהגו לאסור, היכא דהוא משהו וגם נותן טעם לפגם, אי אסרינן אפ"ה דאיכא למימר דאפילו גאונים האוסרים מודים בהכי. וחילוק זה איתא בהדיא בתוס' פרק כל שעה [ל. ד"ה לשהינהו] דקאמר, דאע"ג דאין מבטלינן איסור לכתחילה, היכא דהוא לפגם גם משהו מבטלינן. ונראה להוכיח קצת דלענין נידון דידן אין לחלק, דכתב במרדכי פרק כל שעה בשם ראבי"ה, דחייטין שנפלו לבור לדברי רבוותינו המתירים נותן טעם לפגם שרי. ולכאורה מוכח התם דמשהו הוא שלא היו החייטין ס' נגד מי הבור, ואפ"ה קאמר דדווקא לדברי המתירין נותן טעם לפגם שרי, משמע אבל לא לדברי האוסרין.

הסבר הסוגיה

"הא דאמר חמץ במשהו היינו דבר לח המתערב דבמקום דהוה שאר איסורי בנותן טעם הוי חמץ במשהו אבל דבר יבש דבשאר איסורים חד בתרי בטל הוא הדין בחמץ בפסח".
[רא"ש ע"ז פ"ה סי' ל]
"ככר של חמץ שנתערב עם ככרות של מצה אינו בטל לעולם". [מרדכי סי' תקנ"ג]

נחלקו הראשונים בדין תערובת יבש ביבש בפסח. הרא"ש [ע"ז פ"ה סי' ל] סובר שדין יבש ביבש בפסח זהה לדין יבש ביבש בכל התורה כולה, ובטל אחד בתרי. המרדכי [סי' תקנ"ג], ורבינו ירוחם [נתיב ה, ח"ה מו:] בדעת הר"ף [עו. לו באלפס] סוברים שדין יבש ביבש בפסח זהה לדין לח בלח בפסח, ואפילו באלף אינו בטל.

את מחלוקת הראשונים ניתן להסביר באחת משתי דרכים:

א. מחלוקת בהבנת דין ביטול יבש ביבש. תערובת יבש ביבש שונה מתערובת לח בלח. בתערובת לח בלח, האיסור וההיתר מתערבים בצורה הומוגנית, כך שכל גרגיר וגרגיר מהתערובת מורכב גם מהיתר וגם מאיסור. בתערובת יבש ביבש, אין תערובת הומוגנית, האיסור וההיתר מעורבים כך שלא ניתן לזהותם, אבל האיסור הוא יחידה בפני עצמו, וההיתר הוא יחידה בפני עצמו. הבדל מציאותי זה בין שני סוגי התערובות יכול להשפיע על הבנת הדין.

לעיל [עמ' 60] למדנו שאת דין ביטול יבש ביבש ניתן להבין בשתי דרכים:

1. ביטול ברוב. ביטול יבש ביבש זהה לביטול לח בלח, האיסור מתבטל, מאבד את זהותו ונהפך להיתר.

2. הלוך אחר הרוב. כיוון שתערוכת יבש ביבש אינה תערוכת הומוגנית אין בה ביטול, האיסור אינו מאבד את זהותו ואינו נהפך להיתר. היתר האכילה הוא מפני הנחייה של התורה, שניתן לסמוך על הרוב הקובע שהאוכל הנאכל הוא החתיכה המותרת, ולא החתיכה האסורה [לכן חכמים לא החמירו בתערוכת יבש ביבש שצריך ששים כנגד האיסור. בביטול צריך ששים כדי שיהיה ביטול גמור. ב"הלוך אחר הרוב" אין הבדל בין רוב גדול לבין רוב קטן].

לפי זה ניתן להסביר, שהמרדכי סובר שביטול יבש ביבש הוא מדין ביטול ברוב, ולכן דינו כדין ביטול לח בלח, שאפילו באלף לא בטל. הרא"ש סובר שביטול יבש ביבש הוא מדין "הלוך אחר הרוב", וממילא אחד בתרי בטל [אמנם, לפי הסבר זה הרא"ש סותר עצמו. עיין שיטת הרא"ש בעמ' 60].

ב. מחלוקת בהבנת דין חמץ שאפילו באלף לא בטל. הרא"ש סובר ש"איסורי משהו" הם הרחבה של איסור נתינת טעם. חכמים החמירו ש"טעם החמץ" מתפשט בכל התערובת. בתערוכת יבש ביבש שהתירו חכמים חד בתרי, אין התייחסות לטעם, וממילא אין לאסור במשהו.

המרדכי חולק, ולדעתו "איסורי משהו" הם חומרא של חכמים שאינה קשורה לנתינת טעם, ולכן בכל תערובת, בין תערובת מין במינו ובין תערובת מין בשאינו מינו, חמץ אוסר במשהו [מלשון הרא"ש והמרדכי משמע כהבנה זו].

"לפי שכל [איסור] ש[אוסר] במשהו, ואינו מחמת טעמו, אין חילוק בין טעם לפגם, לשאינו לפגם, שהרי אין הולכין בו אחר טעמו" [שו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן סי' קנא].
 "ולא נהירא דנהי דהחמירה בהן תורה לאוסרם במשהו מ"מ יש שם איסור עליהן. אבל כשהוא פגום פקע איסורו כדילפינן מנבילה" [רא"ש ע"ז פ"ה סי' י].

נחלקו הראשונים גם בדין נותן טעם לפגם בפסח. הרא"ש סובר שטעם לפגם בפסח מותר, והרשב"א סובר שטעם לפגם בפסח אסור.

מחלוקתם נובעת מהבנת דין טעם לפגם. הרא"ש מבין שלטעם פגום אין שם איסור, התורה אסרה רק נבלה הראויה לגר, וטעם לפגם אינו ראוי לגר. להבנה זו אין הבדל בין טעם לפגם בפסח לבין טעם לפגם בכל התורה. הרשב"א מודה לרא"ש שדבר הפגום לגמרי, כעין פת שעטיפשה, מופקע מ"שם איסור" ואינו אוסר בפסח, אבל דבר הראוי לאכילה, אלא שהוא פוגם את העיסה, אינו מופקע משם איסור, אלא שאינו נכלל בגזרת הכתוב של "טעם כעיקר". טעם לשבח כעיקר, ואוסר את כל התערובת, טעם לפגם אינו כעיקר, ואינו אוסר את התערובת. בחמץ בפסח, האיסור אינו קשור לדין טעם כעיקר, אלא חומרא של חכמים, ולכן יש להחמיר אפילו בטעם לפגם.

סיכום

נחלקו הראשונים בדין תערובת יבש ביבש באיסור חמץ. רבינו ירוחם בדעת הרי"ף והמרדכי סוברים שהתערובת אסורה בכלשהו חמץ, הרא"ש פוסק שהחמץ בטל חד בתרי. נחלקו הראשונים בדין נותן טעם לפגם באיסור חמץ. הרא"ש סובר שטעם לפגם מותר אף באיסור חמץ, והרשב"א סובר שטעם לפגם אסור באיסור חמץ.

הלכה

השו"ע [סי' תמז סע' ט] פוסק שיבש ביבש אפילו באלף אינו בטל, והוא מביא את שיטת הרא"ש כיש אומרים. המשנה ברורה [סקצ"ג] מוסיף, שלפסק הרמ"א [בסע' ד] תערובת יבש ביבש חמורה יותר מתערובת לח בלח, ואף אם האיסור בטל לפני פסח הוא חוזר וניעור בפסח.

לגבי כלי חמץ שהתערב בכלי פסח, יש מקום להקל שאפילו בפסח בטל חד בתרי, כיוון שהאיסור הוא רק מפאת החמץ הבלוע [משנ"ב סקצ"ג ושעה"צ אות קמט]. אבל הרבה אחרונים חולקים על סברא זו, ולכן יש להחמיר ולאסור את הכלים בפסח [עיין משנה ברורה סקצ"ג, ושער הציון אות קג-קנב].